

ХУҚУҚБУЗАРЛИК СОДИР ЭТИШГА МОЙИЛ ШАХСЛАРНИНГ ТУШУНЧАСИ ВА ТОИФАЛАРИ

Асланов Бобур Тухтаевич

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси мустақил изланувчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахс тушунчаси ва тоифаларининг моҳияти тушунтириб беришга ҳаракат қилинган. Шунингдек, ушбу йўналишда илмий тадқиқот олиб борган олимларнинг адабиётларидан фойдаланган ҳолда ҳуқуқбузарликка мойилликнинг қуйидаги: “ҳуқуқбузарлик содир этиши эҳтимоли юқори”, “ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил” ва “ҳуқуқбузарлик содир этиши эҳтимоли паст ” бўлган шахслар тоифлари уч гуруҳга ажратилган ҳолда кенг қамровли чуқур таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ҳуқуқбузар, ҳуқуқбузарлик, мойил ва шахс, ҳуқуқбузарлик содир этиши эҳтимоли юқори, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил, ҳуқуқбузарлик содир этиши эҳтимоли паст, гайриижтимоий хулқ-атвор ва илгари судланганлар.

ПОНЯТИЯ И КАТЕГОРИИ ЛИЦ СКЛОННЫХ К СОВЕРШЕНИЮ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

АННОТАЦИЯ

В данной статье объяснена сущность понятий и категорий лиц склонных к совершению правонарушений с использованием литературы ученых, проводивших научные исследования в этом направлении, был проведен всесторонний углубленный анализ склонности лиц к правонарушениям, разделив на следующие категории лиц: “высокая склонность лиц к совершению правонарушений”, “склонные к совершению правонарушений” и “низкая склонность лиц к совершению правонарушений”.

Ключевые слова: правонарушитель, правонарушение, склонность и личность с высокой склонностью к совершению правонарушений, склонность к совершению правонарушений, низкая склонность к совершению правонарушений, антисоциальное поведение и ранее судимые лица.

CONCEPTS AND CATEGORIES OF PERSONS PRONE TO COMMITTING AN OFFENSE

ABSTRACT

This article tried to explain the essence of the concept and categories of a person prone to committing an offense. Also, using the literature of scientists who conducted scientific research in this direction, the following categories of persons

with a predisposition to an offense are widely analyzed in the field, which are divided into three groups: “high probability of committing an offense”, “prone to committing an offense” and “low probability of committing an offense”.

Keywords: *offender, infraction, predisposition and person, are more likely to commit an offense, tend to commit an offense, are less likely to commit an offense, have anti-social behavior, and have previously been convicted.*

КИРИШ

Бугунги кунда мураккаб замонда, “шахс, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини, жамият ва давлат манфаатларини, мулкни, табиий муҳитни, тинчлик ҳамда инсоният хавфсизлигини жиноий тажовузлардан ҳимоялаш”[1], ҳуқуқбузарликка мойил шахсларни аниқлаш ва улар билан профилактик ишлаш фаолиятини такомиллаштириш ва амалиётга татбиқ этиш муҳим ҳисобланади. Таъкидлаш жоизки, ижтимоий ҳаёт “шахснинг ғайриижтимоий салбий хулқ-атвори ва қонун талаблари ўртасида муттасил равишда кескинлашиб борувчи ва очик-ойдин низога айланувчи ҳар хил қарама-қаршилиқлар асосида вужудга келади”[2] ва ривожланиб боради. Шу хусусида, В.Л. Васильевнинг фикрича “ғайриижтимоий хулқнинг қонуний хатти-ҳаракатдан фарқи, қадриятлар, қарашлар ва ижтимоий мақсадлар тизимидан, яъни онгнинг мазмун билан боғлиқ томонидан келиб чиқади”[3] деган фикрига қўшилган ҳолда, инсон хулқидаги салбий иллатлар келгусида унинг ҳуқуқбузарликка мойилигини юзага келтиради.

Шу сабабли, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахсларнинг тушунчаси, тоифалари ва хусусиятлари оид ҳуқуқий манбаларнинг қуйидаги жихатларини таҳлил қилиб ўтиш мақсадга мувофиқдир:

Биринчи таҳлил: Ўзбекистон Республикаси “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддасида “*ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган шахслар – ўзининг ғайриижтимоий хулқ-атвори хавфлилиги туфайли ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли ҳолатида бўлган жисмоний шахс*”[4] деб таъриф берилган. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, “*мойил*” ва “*эҳтимол*” сўзлари “ўзбек тилининг изоҳли луғати”да бир-бирига зид келганлиги боис, уларни атрофлича ўрганиб чиқиш ҳамда фарқли бўлган томонларини таҳлил этиш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида: *мойил* – арабчадан “*бир нарса таъсирига берилувчан*”[5] деган маъноси, айнан мазкур қонунда келтирилган “*ғайриижтимоий хулқ-атвор* – шахснинг жамиятда қабул қилинган хулқ-атвор нормалари ва қоидаларини бузувчи турмуш тарзи, ҳаракат ёки

ҳаракатсизлиги”[6] – деб кўрсатилган таърифидаги хусусиятга ўхшаш бўлиб, айнан “шахсларнинг қуйидаги: а) шахсий салбий – ғараз, б) жаҳл тез чиқиши, в) кек сақлаш, г) рашқ, с) шуҳратпарастлик, д) ёлғон қарашлари”[7] ва ахлоқсиз хислатларида намоён бўлишини тушуниш мумкин. Масалан, оилада ғайриижтимоий салбий хулқ-атвор мавжуд бўлса, у ерда салбий хусусиятларнинг шаклланиш эҳтимоли анча юқори бўлади[8]. Назаримизда, ғайриижтимоий хулқ-атвор шахсларнинг ҳуқуқбузарлик содир этишга ундовчи шахсий салбий хусусияти ҳисобланади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Шунингдек, “*эҳтимол*” жумласи, “арабча”дан “*амалга ошириш ва юз бериш имконияти*”[9] деган маънолари ўз ўрнида “*ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахсларга*” хос хусусият эканлигини кўриш мумкин.

Иккинчи таҳлил: Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг (2022) 42-сонли Жамоат ҳавфсизлигини таъминлаш департаменти Пробация хизмати фаолиятига янги иш услубларини татбиқ этиш тўғрисидаги буйруғи 5 боб, 19-бандида, 1) *жиноят содир этиш хавфи юқори бўлган*; 2) *жиноят содир этишга мойил*; 3) *тузалиш йўлига ўтган шахс*[10] тоифалари билан профилактик чора-тадбирлар белгилаб ўтилган бўлса-да, мазкур буйруқда шу хусусида ҳеч қандай тушунча ва мезонлар ишлаб чиқилмаганлигини кўриш мумкин.

Учинчи таҳлил: Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар Вазирлиги, Камбағалликни қисқартириш ва бандлик Вазирлиги, Ёшлар сиёсати ва Спорт Вазирлигининг “Обод ва ҳавфсиз маҳалла” тамойили асосида республика маҳаллаларида ҳавфсиз муҳитни яратиш юзасидан чора-тадбирларни амалга ошириш тартиби буйича кўшма Қарор йўриқномасининг 2-боби, а) бандида “*ижтимоий профилактика объектлари*” сифатида “*ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли юқори бўлган ёки ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахслар*” [11] – таърифлари ёнма-ён келган бўлиб, мазкур ҳолатда ҳам улар юзасидан тушунчалар ва тоифалар алоҳида тартибда белгиланмаганлигини кузатиш мумкин.

Юқоридаги ҳуқуқий манбалардан келиб чиққан ҳолда ҳуқуқбузарлик содир этишга мойилликни уч гуруҳга: “*ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли юқори бўлган*”, “*ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил*” ва “*ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли паст бўлган шахслар*” тоифаларини алоҳида тартибда татқиқ қилиб ўтиш мақсадга мувофиқдир:

Биринчи гуруҳ: **Ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли юқори бўлган шахсларда** шаклланган кучли ғайриижтимоий хулқ-атвор оқибатида

бошқаларга нисбатан пайдо бўлган адоват, нафрат, ғараз ниятлар ҳамда атрофдагиларни кўролмаслик, баҳиллик шунингдек, психик жихатдан ўз хатти-ҳаракатини тўхтатишга қийналиши натижасида жинсий инстинкт – номусга тегишда; фаол мушофаа рефлексии – шахсга таъжовуз қилишда: ўзини сақлаш инстинкти – дезертирликда[12] – намоён бўлади. Айниқса, “жиноят содир этиш вақтидаги криминоген вазият бу шахснинг муҳит билан алоқасининг алоҳида даражаси ҳисобланади. Бу алоқада салбий хусусиятларга эга бўлган шахсдаги жиноят содир этиш мойиллиги криминоген вазият таъсирида муайян хатти-ҳаракатга айланиши”[13] билан бирган шахс, жамият ва давлатга зиён етказиш эҳтимоли ҳолати юқорилигида намоён бўлади. Шу типдаги шахслар юзасидан Х.Э. Ахмедовнинг фикрича, “маъмурий назорат остидаги шахслар ўзларида жиноятчи шахснинг салбий хусусиятларини акс эттириши, жиноят содир этишга мойиллик юқорироқ бўлишини”[14] таъкидлаб ўтган.

Ушбу анти-социологик хатти-ҳаракатнинг шаклланиши асосан “шахс ўсмирлик даврида ёмон тарбияланса ёки уларга турли салбий ижтимоий иллатлар ўз таъсирини ўтказса, ушбу камчиликлар уларнинг келгуси ҳаётига ҳам таъсир этади. Криминологик тадқиқотларда ёшлар жинойий фаолият йўлига қанча эрта кирса, бу фаолият шунча узоқ давом этиши ва хавфлироқ тус олиши”[15] билан, ғайриҳуқуқий қилмишни содир этиш эҳтимоли юқори бўлишлигидан далолат беради.

Анкета сўров иштирокчиларига “Сизнингча ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли юқори бўлган шахслар деб кимларни тушунасиз”? деган саволга респондентларнинг а) 63 % – “жинойий фаолиятни тирикчилик манбаи сифатида касб қилиб олганлар; б) 28 % – гиёҳвандлик ва психотроп воситалари ҳамда алкаголь ичимликлар таъсирида бўлган ёки руҳий асаб касаллигига чалинган шахсларнинг психологик ҳолатининг бузилиши ёки агрессив ҳолатида бўлганларни в) 6 % – ғаразли мақсадларда ўч олишга бўлган истакнинг юқорилиги натижасида юзага келишини; с) 3 % – оғир ва ўта оғир жиноятлар содир этган рецидивист шахслар”, деб жавоб беришган.

Тадқиқотлар натижаси шуни кўрсатмоқдаки, ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли юқори бўлган шахс қонунга итоаткор тоифаларга қараганда ҳуқуқбузарлик содир этишда анча фаол ва агрессив ҳолатда бўлишлиги ҳамда уларда шаклланган кучли ғайриижтимоий хулқ-атвор натижасида ўзларини ҳуқуқбузарликдан тўхтата олмасликда намоён бўлади. Чунки, айрим жиноятчиларнинг хулқига ижтимоий қадриятларга мослаша олмаслик (дезадаптация) ва ўз-ўзини бошқаришдаги нуқсонлар мавжуд бўлади.

Хуқуқбузарлик содир этиши эҳтимоли юқори бўлган шахсларнинг қуйидаги тоифаларини кўрсатиб ўтиши мақсадга мувофиқдир: а) оғир ва ўта оғир жиноят содир этган рецидивистлар; б) педофил ва маньяк тоифадаги[16] ақли норосо руҳияти бузилганлар; в) жиноят олами ахлоқ нормаларига буйсинувчилар[17]; с) терроризм ва экстремизм жиноятини содир этган[18] ва уларнинг таъсирида яшовчилар; д) гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалари[19] таъсирида бўлган шахслар; е) коррупцияга оид хуқуқбузарлик содир этувчи[20] ва ушбу хатти-ҳаракатини давом эттираётганлар; к) шахснинг аввал бир неча бор ва давомли хуқуқбузарликлари натижасида руйхатга олинмай (латентлигича) қолиб кетган ёки ички ишлар органлари ходимларига мурожаат қилмаганлар; к) ғайрихуқуқий қилмиши натижасида ўзига нисбатан қидирув эълон қилинганлар; э) яширин тарзда аҳборот технологиялари соҳасида хуқуқбузарлик содир этаётган кибер (“хаккер”) жиноятчилар[21]; и) буюрма сосида жиноят содир этувчи ёлланма қотил шахс тоифаларини киритиш мумкин. Таъкидлаш жоизки, мазкур шахслар ўз ғаразли мақсадларини амалга ошириш жараёнида шахс, жамият ва давлатга зарар етказиш хавфи юқорилиги билан ажралиб туради.

Иккинчи гуруҳ: Хуқуқбузарлик содир этишига мойил шахс “маиший-оилавий шароитларда ғаразли ёт туйғулар ва бошқалар ҳисобидан қонунга ҳилоф равишда бойлик орттириш каби салбий иллатларнинг мавжудлиги; фуқароларнинг атрофда бўлаётган воқеа ва ҳодисаларга лоқайд, эътиборсиз муносабатда бўлишлиги”[22], шунингдек, “ўзининг ғайриижтимоий хулқ-атвори туфайли бошқалар таъсирига тез тушиб қолиши ва қизиқишлари доираси, моддий ва маънавий эҳтиёжлари, қадриятлари ва ҳаётий режалари, хуқуқий онги ва хуқуқий маданият даражасининг пастлигида”[23] намоён бўлади. Айниқса вояга етмаган шахсларнинг назоратсиз қолиши сабабли, тўғри келган шахслар билан танишишига ва турли хил салбий йўналишга эга бўлган шахс ёки гуруҳ таъсирига тушиб қолишига олиб келади. “Афсусланарли томони шундаки, назоратсиз қолган ўсмирлар ўқишни ташлаб кетиб, мактаб тарбиясидан маҳрум бўлган болаларга, ёмон шароитлар ва кўча-қуйдаги салбий ҳолатлар таъсирида жиноят қилишга мойил бўлиб қоладилар”[24]. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, жиноятни содир этишга мойил шахслар одатда, майда ижтимоий гуруҳларда таркиб топган айрим салбий ижтимоий омиллар таъсирида шаклланади[25] ва ривожланади.

Анкета сўров иштирокчиларига, “Сизнингча “хуқуқбузарлик содир этишига мойил шахслар” деганда кимларни тушунасиз? деган саволга респондентларнинг 1) 61 % – “шахснинг турли ёт ва зарарли ғояларга

берилувчанлиги, кўзгалувчанлиги ва тез таъсирга берилувчанлигини; 2) 23% – шахсинг онгида ҳуқуқбузарликларни амалга ошириш қарори шаклланганлигини; 3) 14 % – ҳуқуқбузарликларни амалга ошириш имкониятлари мавжуд бўлишлигини; 4) 2 % – шахсларнинг ҳуқуқбузарликни содир этишга даъвогар бўлишлиги” деб жавоб беришди. Назаримизда, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахслар ўзининг ғайриижтимоий хулқ-атвори туфайли, ички ва ташқи салбий муҳит таъсирига осонликча тушиб қолиши ва онларида ҳуқуқбузарлик содир этиш қарорининг шаклланганлиги билан ажралиб туради.

Ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахслар тоифалари қуйидагилардан иборат: а) наркалогия диспансери руйхатида турувчи гиёҳвандлик моддалари ва алкоголь ичимликларга ружу қуйганлар; б) ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оила, қаровсиз ва назоратсиз вояга етмаганлар; в) ички ишлар органлари пробация назоратидаги (ОЧЖ ва АТИ) маҳкумлар; г) ўзига нисбатан профилактика иши юритилган ёки маъмурий назорат ўрнатилганлар; д) ахлоққа қарши ҳуқуқбузарлик содир этганлар (фоҳиша ва бесоқолбозлар); е) орттирилган иммунитет танқислиги синдроми вирусини (ОИВ/ОИТС) юқтирганлар; з) иш ва яшаш жойи аниқ бўлмаганлар; э) руҳий асаб касалликлар шифохонаси ҳисобида турувчи шахслар тоифалари ҳисобланади.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, Ўзбекистон Республикаси бўйича 2021-2022 йилларда Соғлиқни сақлаш муассасалари ҳисобида турган ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли юқори бўлган гиёҳвандлар, спиртли ичимликка ружу қуйганлар ва руҳий асаб касалликлари диспансери ҳисобидаги тажовузкор руҳий касал шахсларни ҳисобга олиш 2021 йилга нисбатан 2022 йилда 3 фоизга (54691дан 56354га) ошган. Шундан уларнинг ҳуқуқбузарликлар содир этиш эҳтимоли ҳолатини олдини олиш мақсадида, тегишли тиббиёт муассасаларига мажбурий тарзда даволанишга юборилганлари 6 фоизга (7224дан 8528га) ошганлигини кўриш мумкин.

Учинчи гуруҳ: **Ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли паст бўлган шахслар** ҳуқуқбузарликни руҳий ёки жисмоний таъзйиқ остида, ўзини ҳуқуқбузардан химоя қилиш сабабли (зурурий мудофаа жараёнида) ёки иқтисодий томондан оғир аҳволга тушиб қолиши (қарз, қашшоқлик ва соғлиқдаги муаммолар) натижасида мажбурликдан ёки эҳтиётсизлик оқибатида содир этиши мумкин. 3.3. Нуриллоеванинг фикрича, “аҳоли қашшоқлигини тўхтовсиз камайтириш, жамият аъзоларининг маданият ва онглилик даражасини оширишдан иборатдир”[26] деган бўлса, Н.Т.Волкова ва С.М.Иншаковларнинг “Қашшоқлик ахлоқийлик чегараларини ювиб кетади ва

одам ҳамма нарсани қилишга тайёр бўлиб қолади”[27] мазмундаги фикрларига асосланган ҳолда ҳуқуқбузарлик, хусусан жиноят содир этишга мойиликнинг объектив ва субъектив сабаблари бевосита моддий (ижтимоий-иқтисодий) ҳамда маънавий-ахлоқий омиллар билан ўзаро алоқадорликда юзага келади[28] деб ҳисоблашади. Шу хусусида, криминология адабиётларида қийнчиликлар ва бошқа шароитлар туфайли “ўзларида руҳий четга чиқиш хусусияти мавжуд бўлганларни, жиноят содир қилишга мойил шахслар тоифалари эканлиги[29] асослантирилган.

Анкета сўров иштирокчиларига, *Сизнингча “ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли нист бўлган шахслар” деганда кимларни тушунасиз?* деб саволга респондентларнинг 43 % – “иқтисодий томондан етишмовчилик (қарз ва камбағаллик) сабабли, ҳуқуқбузарликка қўл урадиган тоифаларни; 21 % – ҳуқуқбузарлик содир этмаган аммо ўзида шаклланган ғайриижтимоий ҳуқуқ-атворли шахсларни; 22 % – ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шаклланмаган шахсларни; 4 % – ҳуқуқбузарликни эҳтиётсизлик оқибатида содир этадиганларни; 0 % – руҳий босим ва жисмоний таъйиқ остида ҳуқуқбузарликка қўл урадиган шахслар тоифалари” деб жавоб беришган.

Таъкидлаш жоизки, ғайриижтимоий йўналишга эга бўлган шахслар томонидан “жиноятлар содир бўлишига таъсир этувчи ҳолатлар ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий ҳаётдаги ташкилий-хўжалик, жамият аъзоларининг хатти-ҳаракатлардаги ва табиатдаги бахтсиз воқеалар туфайли келиб чиқадиган камчиликлар ҳисобланади”[30]. Масалан, “назорат остидаги шахсларнинг муваффақиятсизликка учрайвериши ишсизлиги, турар жойига эгасизлиги, таълим олиш имконига эга бўлмаслиги”[31] оқибатида, ижтимоий воқелик таъсирида ёки руҳий ҳолатининг бузилиши натижасида ҳуқуқбузарликларга қўл уриши мумкин.

Шу хусусида, М. Муқумованинг мавзуга оид қарашларида, “шахс томонидан жиноят қонунида назарда тутилган нормани бир нечтасини бузган тоифаларни қуйидагича: *биринчидан*, содир этилган жиноятнинг ижтимоий хавфлилик даражаси янада ортиб бориши; *иккинчидан*; жамиятга етказилган зарарнинг маънавий ва моддий даражаси ҳам юқорилаб бориши; *учинчидан*, жиноят содир қилган кишининг шахсида жиноятчига хос бўлган хусусиятлар янада кўпроқ ва мустаҳкамроқ йиғилиб бориши; *тўрттинчидан*, мазкур содир этилган жиноятлар бошқа шахсларга нисбатан таъсири ҳам борган сари ортиб бориши”[32], каби ҳолатлар илгари судланган (рецидивист) шахсларнинг ғайриҳуқуқий қилмишга хос хусусият эканлиги илгари сурилган.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, 2022 йил 12 ой якуни бўйича республика бўйича илгари судланган шахслар томонидан содир этилган жиноятлар 11 635 тани ташкил этиб, ўтган даврга нисбатан 2 127 тага ёки 17,6 фоизга кўпайишига (9 508/11 635) йўл қўйилган. Хусусан: Сирдарё вилоятида 153,9 фоизга (115/292) (1-ўрин), Хоразм вилоятида 108,9 фоизга (79/165) (2-ўрин), Тошкент шаҳрида 93,4 фоизга (1 267/2450) (3-ўрин), Тошкент вилоятида 76,1 фоизга (1057/1861) (4-ўрин), Қорақалпоғистон Республикасида 69,2 фоизга (195/330) (5-ўрин), Сурхондарё вилоятида 39,4 фоизга (467/651) (6-ўрин) ва Жиззах вилоятида 30,2 фоизга (235/306) (7-ўрин) ошиб кетишига йўл қўйилган.

Шунингдек, маъмурий назорат қонуни таъсири остига тушувчи 9 032 нафар шахсларнинг 6 249 нафарига (69,2 %) нисбатан маъмурий назорат ўрнатилган бўлиб, илгари судланганлар томонидан жиноятчилик салмоғи юқори бўлишига қарамай, бу кўрсаткич Қорақалпоғистон Республикасида 20,4 фоизни (67/329), Навоий вилоятида 32,5 фоизни (151/464), Қашқадарё вилоятида 61,7 фоизни (358/580), Тошкент шаҳрида 65 фоизни (673/1035) ва Фарғона вилоятида 67,8 фоизни (770/1 135) ташкил этган.

Ўта хавфли рецидивистларнинг 61,7 фоизига (2 487 нафардан 1 534 нафар) нисбатан маъмурий назорат ўрнатиш чоралари кўрилган бўлса-да, жойларда ушбу тоифадаги шахслар турмуш тарзини доимий ўрганиб бориш, улар устидан қатъий профилактик назоратни амалга ошириш тадбирлари талаб даражасида ташкил этилмаганлиги оқибатида, бу кўрсаткич, Қорақалпоғистон Республикасида 27,1 фоизни (19/70), Навоийда 28,1 фоизни (25/89), Тошкент шаҳрида 45,2 фоизни (236/522), Хоразм вилоятида 7,7 фоизни (94/197) ва Сурхондарё вилоятида 51,6 фоизни (112/217) илгари судланганлар ташкил этганлигини кўриш мумкин[33]. Бизнингча, кучли ғайриижтимоий типга эга бўлган шахснинг такрор (рецидивист) жиноят содир этишга мойиллини ортиб бориши, бошқаларга нисбатан салбий фикр ва таъсир уйғонишига ҳамда шахс, жамият ва давлатга нисбатан зарар етказиш эҳтимоли юқорилигида намоён бўлади.

Тадқиқотларда шахсдаги қуйидаги хусусиятлар уларнинг ҳуқуқбузарлик, шу жумладан жиноят содир этишга мойиллигини белгилаши кўрсатилган:

– сурункали ичкиликбозлик ва гиёҳвандлик касаллиги, дарбадарлик, гадойчилик, руҳий четга чиқиш[34];

– илгари жиноий жавобгарликка тортилганлар, ҳеч қаерда ишламайдиганлар, моддий жиҳатдан етишмовчиликдан қийналаётганлар, олий маълумотга эга бўлмаганлар, ажрашган ёки оилали бўлмаганлар, мунтазам спиртли ичимликлар истеъмол қиладиганлар, ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланмайдиган ёки ишсизлар [35];

– ичкиликбозлик ва гиёҳвандлик[36];

– туғма рухий касаллар, яъни ғайриқонуний ҳаракатларни амалга оширишга ундайдиган психологик жиҳатларга эга бўлганлар, ғайриқонуний ишларни касб қилиб олганлар, мураккаб психологик муҳит ҳукмрон бўлган тўлиқ бўлмаган оилада яшаётганлар[37];

– енгил йўл билан бойлик орттиришга интилувчилар [38];

– “сурункали ичкиликбозликка, гиёҳвандликка, психопатияга (телбалик, девоналик) мойиллик хромосомавий бузилиш, асаб тизимининг ўзига хослиги ва модда алмашинуви бузилганлар”[39];

– “жазони ижро этиш муассасаларидан озод этилган, ахлоқ тузатиш ишлари жазосини ўтаб бўлган ёшлар, ўзининг жиноят содир этишга мойиллиги, турли ёт ва зарарли ғояларга берилувчанлиги билан ижтимоий ҳимоя ва жамоатчилик назоратига муҳтож тоифалари”[40] эканлигини аниқлаш орқали асослантирилди.

Тадқиқот натижаларига асосланган ҳолда қонунчиликка киритиш юзасидан куйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонуннинг 3-моддаси хатбошисига, “*ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли юқори бўлган шахс*” тушунчасини куйидагича таҳрирда: “*ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли юқори бўлган шахс* – жиноий фаолият турмуш тарзига айланган, жиноий урф одатлар ва анъаналарга риоя этувчи, шунингдек суд томонидан ўта хавфли рецидивист деб топилган жисмоний шахс; (*ушбу таклифлар сўровга жалб этилган 300 нафар респондентларнинг 63 фоизи томонидан мақулланган*).

Мазкур қонуннинг 3-моддасида кўрсатилган “ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахс” тушунчасини куйидагича таҳрирда: “*ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахс* – ғайриижтимоий хулқ-атворга эғалиги, шунингдек ижтимоий, иқтисодий ва психологик ёрдамга муҳтожлиги сабабли зиддиятли вазиятларда ҳуқуқбузарлик содир этиши мумкин бўлган жисмоний шахс” (*ушбу таклифлар сўровга жалб этилган 300 нафар респондентларнинг 56 фоизи томонидан мақулланган*). Мазкур тушунчалар келгусида ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахслар билан профилактик ишлашни ҳуқуқий тартибга солишни ва белгилашни такомиллаштиришга хизмат қилади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахслар хати-ҳаракатлари жамиятдаги ахлоқий хулқ-атвор нормаларини бажармаслик ёки тан олмаслик, амалдаги барча қонунларга итоатсизлиги, ёлғон, тухмат, ҳақорат, жамият томонидан қораланган кейим кийим шаклини бузиш,

ўқиш ва ишлашдан бош тортиш, бепарволик, эрта жинсий ҳирси уйғониши, мастлик, жиноят олами вакиллари таъсирига тушиши ва уларга эргашиши ёки бошқа ҳолатлар оқибатида маъмурий ёки жинойий қонун нормаларига зид равишда амал қилишида намоён бўлади. Мазкур хулосалар, ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасини таъминлаш ва ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахслар билан келгусида профилактик ишлашнинг ўзига хос хусусиятларини тадқиқ этишни тақозо этмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар (REFERENCES)

1. Камалова Д.Г. Жиноятга тайёргарлик кўришнинг хусусиятлари ва унинг учун жавобгарликни такомиллаштириш: Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Т., 2018. – Б. 5.
2. Кудрявцев В.Н. Причины правонарушений. – М., 1976. – Б. 124.
3. Васильев В. Л. Юридическая психология. – М., 1999. – С. 222–224.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси (2014) тўғриси”даги 371-сон. Қонуни. [Электрон манбага мурожаат вақти 12.06.2023].//URL: <https://lex.uz/docs/2387357>
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80.000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. IV. Ш– Тартибли / Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. Ўз. Рес. ФА Тил ва адабиёт ин-ти. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б.608.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси (2014) тўғриси”даги 371-сон. Қонуни [Электрон манбага мурожаат вақти: 12.06.2023].//URL: <https://lex.uz/docs/2387357>
7. Қаранг: Душанов.Р.Х. Жиноятчи шахс психологияси: Ўқув-амалий қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2011. 19 б.
8. Раҳмонов Р, Муродов. А.,Хўжақулов. С. Ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оилалар билан ишлашда профилактика инспекторлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳузуридаги жамоат тузилмаларининг ўзаро ҳамкорлиги: Ўқув қўлланма /. – Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2014. –Б.9
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80.000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Э. IV. Ш– Тартибли / Таҳрир ҳайъати: А.Мадвалиев (раҳбар) ва бошқ. Ўз. Рес. ФА Тил ва адабиёт ин-ти. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б.70.
10. Қаранг: Ўзбекситон Республикаси Ички ишлар вазирининг (2022) 42-сонли Жамоат хавфсизлигини таъминлаш департаменти Пробация хизмати фаолиятига янги иш услубларини татбиқ этиш тўғрисидаги Буйруқ.

11. Қаранг: Ўзбекистон Республикаси “Ички ишлар вазирлиги, Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги, Ёшлар сиёсати ва Спорт вазирлининг 2023 йил 30 мар кунида”ги қўшма Қарор.-Т. Бет-2-3
12. Қаранг: Душанов Р.Х. Жиноятчи шахс психологияси: Ўқув-амалий қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2011. 12-26 б.
13. Қаранг:Исмаилов.И. Криминология. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2007 й. Т.–, бет-115
14. Ахмедов Ҳ.Э. Маъмурий назорат остидаги шахсларга оид профилактик чор а тадбирларни такомиллаштириш. юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) илмий даражасини олиш учун тайёрланган Диссертация. Тошкент ш – 2021 йил. Бет-65
15. Абдурасулова Қ.Р. Криминология: Дарслик / Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. М.Ҳ. Рустамбоев. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2008. – Б. 69.
16. Pedofiliya. [Электрон манбага мурожаат вақти: 208.05.2023]. [URL:https://uz.wikipedia.org/wiki/Pedofiliya](https://uz.wikipedia.org/wiki/Pedofiliya).
17. Қаранг: Душанов Р.Х. Жиноятчи шахс психологияси: Ўқув қўлланма /– Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2011. – 57-65 б..
18. Ўзбекистон Республикаси Олий суди пленумининг“Терроризм ва экстремизмни молиялаштиришга оид жиноят ишлари бўйича суд амалиётининг айрим масалалари тўғриси”да 27.11.2021 йилдаги 32-сон Қарори. [Электрон манбага мурожаат вақти: 19.06.2023]. URL: <https://lex.uz/docs/5748890>
19. Ўзбекистон Республикаси “Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида”ги Қонун. [Электрон манбага мурожаат вақти: 19.06.2023]. URL: <https://lex.uz/mobileact/86044>
20. Ўзбекситон Республикаси “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги ЎРҚ-419-сон қонун. [Электрон манбага мурожаат вақти: 19.06.2023]. URL: <https://lex.uz/docs/3088008>
21. Саттаров. Ш. Кибер жиноятчилик, таҳлил, таҳдид ва химоя. [Электрон манбага мурожаат вақти:19.06.23]. URL:<https://ictnews.uz/uz/09/08/2017/>
22. Отажонов А.А. Жиноятга дахлдорлик: жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жихатлар: Юрид. фан. номз. ... дис. автореф. – Т., 2009. – Б.15.
23. 23) Қаршиев. Ғ.С. Ёшлар рецидив жиноятчилигининг профилактикасини такомиллаштириш.Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. Ўз.Рес. ИИВ Академияси. –Т.,-2020 йил. Бет-60
24. Маҳмудов Р. Ҳуқуқ ва маданият. Тошкент, 1994, 43-б.

25. Гаухман А.Д. Проблемы уголовно-правовой борьбы с насильственными преступлениями в СССР. – Саратов, 1981. (Gaukhman A.D. Problems of the criminal law struggle against violent crimes in the USSR. - Saratov, 1981)
26. Нуриллоева З.З. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика рецидивной преступности по законодательству Республика Таджикистан: Дис. ... канд. юрид. наук. – Т., 2010. – С.131.
27. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. – М., 1997. – С.41.
28. Волкова Т.Н. О значении нравственности в предупреждении женской преступности// Предупреждение преступности. – Алмата, 2003. –№1(5). – С.66.
29. Исмаилов И. Криминология. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, Тошкент -2007. Бет-5-6
30. Абдурасулова Қ.Р. Закирова А.Г.ва.Исмаилов.И. Криминология. Дарслик. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академияси. Т-.2023 йил Бет-63.
31. Ахмедов Ҳ.Э. Маъмурий назорат остидаги шахсларга оид профилактик чор а тадбирларни такомиллаштириш. юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) илмий даражасини олиш учун тайёрланган Диссертация. Тошкент ш – 2021 йил. Бет-38
32. Мукумова М.З. Бин неча жиноят содир этганлик учун жазо тайинлаш хусусиятлари: Юрид. фан. номз. дисс. ... автореф. - Т., 2005. - Б. 24.
33. ИИВ Жамоат хавфсизлиги департаментида 2022 йил 12 ой якуни бўйича ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизмати фаолияти юзасидан видеоселектор йиғилиши.
34. Абдурасулова Қ.Р., Ниёзова С.С. Жиноятчилик ва жиноятчи шахси муаммолари: Ўқув қўлланма. – Т., 2006. – Б.51.
35. Ўразалиев М.Қ. Алкоголизм, фоҳишалик ва гиёҳвандликнинг жиноятчилик билан алоқадорлиги, уларнинг криминологик хусусиятлари ва олдини олишни такомиллаштириш: Юрид. фан. д-ри ... дис. автореф. – Т., 2016. – Б.18, 23.
36. Зарипов З.С., Мухторов Ж.С. Маиший турмушда содир этиладиган жиноятларнинг криминологик тавсифи ва профилактикаси // Криминология. Махсус қисм: Дарслик / Муаллифлар жамоаси. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – Б. 303.
37. Расулев А.К. Ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик чораларини такомиллаштириш: Юрид. фан. д-ри (DSc) ... дис. автореф. – Т., 2018. –Б. 22-23.

38. Махкамов О.М. Солиқ ёки бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан бўйин товлашнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жихатлари: Юрид. фан. д-ри ... дис. автореф. – Т., 2015. – Б. 10.
39. Қаранг: Исмаилов.И. Криминология. Ўқув қўлланма. Ўзбекистон Республикаси.ИИВ. Академияси, 2007 й.. Т.–, бет-80
40. Қаршиев Ғ.С. Ёшлар рецидив жиноятчилигининг профилактикасини тако миллаштириш.Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. Ўз.Рес.ИИВ Академияси. –Т.,-2020 йил. Бет-30.